

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ПЕРЕДУМОВА КАПІТАЛІЗАЦІЇ КОМПАНІЇ

Масштабні якісні трансформації і кількісне зростання капіталу зумовили широке поширення ідеології вартісного управління, появу і зростаюче практичне значення концепції капіталізації. Однією з передумов капіталізації та ключовим індикатором розвитку компанії виступає людський капітал, що зумовлює потреб користувачів у інформації про людський капіталу і його перетворення на об'єкт бухгалтерського спостереження

Постановка проблеми. В умовах динамічності процесів ринкових трансформацій підприємства повинні реально оцінювати потенціал фінансово-економічної стійкості при виборі параметрів розвитку. Сучасні тенденції розвитку світової економіки, посилення ролі інтелектуальних і інформаційних ресурсів для виробництва конкурентоспроможної продукції призвели до появи однієї з найбільш масштабних фінансових проблем. Зміна одного з параметрів економічної системи підприємства призводить до ослаблення або укріплення його господарської діяльності, а отже до зміни вартості підприємства.

Невідчутні активи в умовах нової економіки виступають основним фактором зростання вартості підприємства на ринку капіталу. Бухгалтерський облік не забезпечує користувачів точною інформацією про такі активи, а відповідно, не враховується реальний стан підприємства, про що свідчить різниця між бухгалтерською оцінкою вартості підприємства та її ринковою вартістю.

Наша бухгалтерська система, що розвивалася впродовж більше чотирьохсот років, багато в чому є відображенням ери торгівлі. Як показують цифри, дане становище було придатним до 1980 р. Світ, в якому ми живемо зараз, рухається вперед, тоді як наші бухгалтерські інструменти – ні. Відсутність відповідних стандартів оцінки на сьогоднішній день залишає до 75 % вартості підприємства неврахованою [13, с. 10].

Отже, ринкову вартість підприємства визначає саме його інтелектуальний потенціал. Саме тому оцінка і відображення в бухгалтерському обліку і звітності формування, раціонального використання та відтворення невідчутних активів набувають вирішального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість дослідників [6, 8, 10, 12] відмічають, що відсутність можливості відображення в бухгалтерському обліку нематеріальних складових бізнесу, які втілюють потенційні економічні вигоди, призводить до постійно зростаючої різниці між балансовою і ринковою вартістю компанії, а отже до втрати релевантності інформації.

Метою дослідження є обґрунтування людського капіталу основним фактором зростання ринкової вартості підприємства на ринку капіталу та доведенні необхідності забезпечення користувачів точною інформацією про людський капітал для наближення бухгалтерської оцінки вартості підприємства та його ринкової вартості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретично ринкова вартість бізнесу, заснованого на знаннях, не повинна відрізнятись від ринкової вартості будь-якого іншого бізнесу, що забезпечує ті ж фінансові результати. Відповідно до принципу, відомого як "теорема-ММ", вартість фірми залежить лише від величини отриманого від її діяльності грошового потоку і не залежить від структури активів. Проте практика дає підстави засумніватися в справедливості даного твердження.

Про зростаючу роль інтелектуальних активів свідчить той факт, що ринкова вартість сучасної фірми перевищує балансову вартість її активів. Переважна частина ринкової вартості сучасної компанії створюється завдяки ефективному використанню активів в нематеріальній формі, переважна більшість з яких не відображається у фінансовій звітності підприємства. Середня величина матеріальних активів в даний час складає менше 25 % ринкової вартості підприємства. Отже 75 % ринкової вартості компанії обумовлені нефінансовими факторами вартості.

Сучасні концепції інтелектуального капіталу, представлені в основному авторами з Північної Європи, Австралії і США вимагають радикальних змін в принципах оцінки і обліку невідчутних активів та наводять приклади неспівпадіння між розрахунковими показниками ринкової вартості і реальною ціною операцій у сфері бізнесу, заснованого на знаннях.

Західні дослідники констатують, що “за останні роки істотно розширився розрив між вартістю підприємств, зафіксованою в їх балансових звітах, і оцінкою цієї вартості з боку інвесторів... В балансовій звітності середньостатистичної американської компанії не знаходило відображення понад 40 % її ринкової вартості” [16].

Відношення ринкової вартості (вартості, якої компанія набуває, виходячи з ринкового очікування майбутнього потоку грошових коштів і ризику) до балансової (різниці між відображеними в обліку активами і зобов'язаннями компанії в певний момент часу) для компаній, по акціях яких розраховується індекс “Standard & Poor's” 500, на початку 80-х років знаходилося на рівні 1,3. У 1997 році воно досягло 6,5 [1, с. 58-59].

Ще одним переконливим прикладом перевищення ринкової вартості над балансовою є поглинання фірмою “IBM” фірми “Lotus” за 3,5 млрд. доларів при балансовій вартості 226 млн. доларів і знижуючі прибутковості [16].

Провести дослідження щодо обліку людського капіталу на прикладі вітчизняної економіки є складним завданням, оскільки в останні роки з переходом на національні стандарти бухгалтерського обліку в балансах підприємств відображають лише вартість нематеріальних активів. При цьому важливу роль відіграє той факт, що багато активів, зокрема людський капітал, не відображено в бухгалтерській звітності.

При оцінці бізнесу, заснованого на знаннях, обов'язково повинен враховуватися людський капітал. Адже саме уміння, знання і навички співробітників підприємства визначають успішність, створюють конкурентну перевагу, забезпечують ринкову ефективність і впливають на вартість підприємства.

Прихід відомого і поважаного фахівця на посаду виконавчого або фінансового директора, як і звільнення вищої посадової особи, що не справилася з обов'язками, може призвести до різкого руху курсу акцій компанії [1, с. 113-114].

Багато компаній не прагнуть відобразити людський капітал в балансі, хоча прагнуть продемонструвати його потенційним інвесторам.

Проф. Н.А. Козирєв відмічає, що різниця між балансовою вартістю фірми та її ринковою капіталізацією не означає, що бухгалтерію необхідно радикально змінювати. В цьому випадку ми маємо справу з фундаментальними протиріччями між принципами бухгалтерського обліку та властивостями економіки знань (чи алгебраїчними властивостями самих знань) [5, с. 200].

Вивчення цінового розриву між балансовою і ринковою вартістю свідчить про те, що компанії володіють значним обсягом невідчутних активів, переважна більшість з яких не відображається в бухгалтерському обліку. Для позначення “зони невизначеності”, що охоплює простір між матеріальними активами і ринковою вартістю компанії, почали використовувати спеціальний термін “гудвіл” (рис. 1).

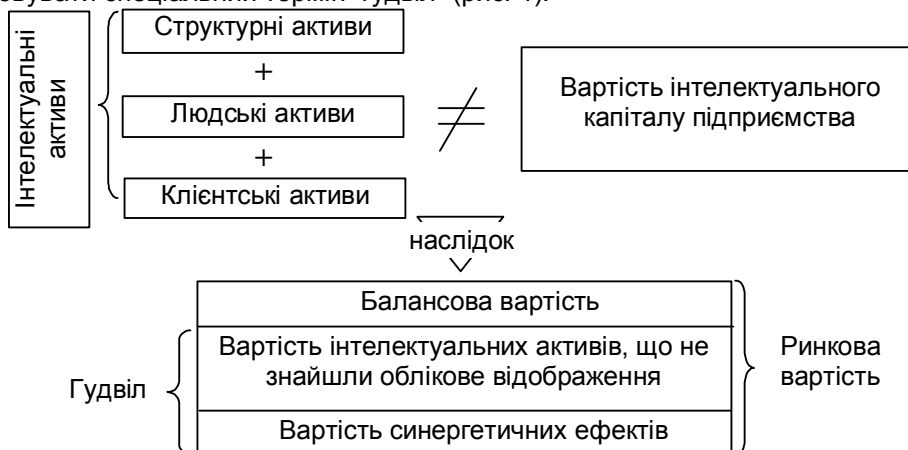

Рис. 1. Відмінність у вартості інтелектуальних активів та капіталу (джерел їх утворення) [6, с. 134]

Усі ці частини капіталу визначають цінність компанії і значною мірою формують її ринкову вартість. Внаслідок недооцінки інтелектуальних активів, оскільки в даному випадку оцінюються самі активи, а не вартість капіталу, що утворюється внаслідок їх взаємодії, в обліку відображається занижена вартість підприємства [6, с. 135].

До недавнього часу вартість нематеріальних активів складала лише кілька відсотків від вартості всіх активів. Зазвичай вона проявлялась зі зростання кількості угод з придбання та злиття фірм, коли ціна угоди виявлялась на 1-5 відсотків вище вартості чистих активів. Цю різницю відображали в балансі покупця як "гудвіл", що свідчить про набуті економічні вигоди, не відображені в обліку придбаного підприємства та втілені у нематеріальних факторах формування ринкової вартості останнього.

Лише у випадку придбання компанії як цілісного майнового комплексу виникає можливість достовірної оцінки і відображення в бухгалтерському обліку гудвілу. Проте як справедливо відмічає Г. Уманців "...він створюється всередині підприємства впродовж багатьох років на основі знань, зв'язків, сучасних інформаційних, виробничих і збутових технологій та інших чинників його майбутніх конкурентних переваг" [12, с. 20].

Вперше термін "гудвіл" почав використовуватись в юридичній практиці в 1571 році, а згодом і в бухгалтерській, оскільки його було визнано майновим правом і виникла потреба в його оцінці та відображенні в бухгалтерському обліку. В 1891 р. англійський бухгалтер Ф. Мор запропонував підходи до оцінки гудвілу на основі генерованих ним додаткових доходів [4, с. 54].

У вітчизняній практиці термін "гудвіл" використовують під час купівлі-продажу підприємств. Цей термін згадується у 38 законодавчих і нормативних актах України.

Сьогодні існує кілька варіантів перекладу англійського терміну "goodwill": як "добра воля", як "ділова репутація", як "гудвіл".

При поясненні гудвілу як "доброї волі" підкреслюється, що мова йде про добровільну згоду покупця заплатити за щось відоме обом сторонам, що поки не відображене на папері.

У цивільному законодавстві України термін "ділова репутація" використовується в основному для позначення невідчужуваного нематеріального блага – ділової репутації громадянина (ст. 299). Поняття ділової репутації юридичної особи (ст. 94) в цивільному законодавстві також існує, але значення його далеко не ідентичне тому, що зазвичай стоїть за терміном "гудвіл". Під діловою репутацією розуміють позитивну оцінку громадянина або юридичної особи іншими учасниками майнового обороту [14].

Ділова репутація фізичної особи (п. 2 ст. 299 Цивільного кодексу України) передбачає можливість фізичної особи звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації. При цьому назване положення поширює правила даної статті про захист ділової репутації громадянина на випадки захисту ділової репутації юридичної особи, під якою слід визнати придбану ним суспільну оцінку про якості, переваги і недоліки, що відносяться до його роботи і професійної діяльності [14].

До ділової репутації юридичних осіб традиційно відносяться особисті нематеріальні невідчужувані блага. Йдеться про інститут комерційної концесії, при якій ділова репутація за договором може бути передана однією стороною в користування іншій стороні за винагороду на певний термін або безстроково [14, п. 1, ст. 1161], а також про договір простого товариства, коли ділова репутація може бути вкладом учасника за вказаним договором [п. 1 ст. 1133, 14].

Так, в пункті 1 статті 1133 ЦК України визначений склад внесків, що вносяться учасниками договору простого товариства. Згідно цієї норми, внеском учасника визнається все те, що він вносить в спільну діяльність, у тому числі гроші, інше майно, професійне і інші знання, навички і вміння, а також ділова репутація та ділові зв'язки. В пункті 2 статті 1133 ЦК України передбачається, що грошова оцінка внеску (отже, і ділової репутації) проводиться за погодженням між учасниками [14].

Отже, у ділової репутації з'являються ознаки умовного майнового змісту. Йдеться про умовний, а не про майновий зміст, оскільки ділова репутація не передається від одного учасника до іншого. Вона не входить до складу загального майна, а її оцінка у складі внеску проводиться лише для розподілу між учасниками прибутку, загальних витрат і збитків, відповідальності за спільними зобов'язаннями.

В переважній більшості публікацій використовують термін “гудвіл” у значенні результату порівняння вартостей, що виникає під час придбання підприємства.

Згідно п. 4 П(С)БО 19 “Об’єднання підприємств”, гудвіл виникає під час продажу підприємства як перевищення вартості придбання над часткою покупця у справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів, зобов’язань і непередбачених зобов’язань на дату придбання. При цьому не йдеться про те, що ця різниця у вартості є активом [9].

В додатку до Міжнародних стандартів оцінки № 2 “Оцінка нематеріальних активів” відмічено: “Для більшості завдань, що вирішуються оцінщиками, гудвіл може бути визначений як сукупність тих елементів бізнесу або персональних якостей, які стимулюють клієнтів продовжувати користуватись послугами даної компанії або даного індивідууму і приносять компанії прибуток понад того, що потрібен для отримання розумного доходу на всі інші активи, включаючи дохід на всі інші нематеріальні активи, які можуть бути ідентифіковані і оцінені окремо” [7, с. 184].

У п. 1.7 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 28.12.94 № 334-94вр у визначенні гудвіла вказано, що цей об’єкт є нематеріальним активом, вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю, як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів (робіт, послуг), нових технологій тощо [3].

В економічній літературі під гудвілом розуміють сукупність нематеріальних факторів (активів), наявність яких забезпечує конкурентні переваги для підприємств і дає можливість отримувати додатковий дохід¹, тобто переваги не відображені в обліку.

Отже, гудвіл – це прихована цінність компанії, яка, в переважній своїй більшості, не фіксується в фінансовій звітності, а знаходить стихійне відображення в ринковій капіталізації і є сутнісною властивістю її інтелектуальних активів.

Підходи до шляхів відображення гудвілу в бухгалтерському обліку зарубіжних країн, зокрема США, Великобританії, Канади, Австралії [17], неоднозначні (табл. 1).

Таблиця 1. Підходи до бухгалтерського обліку гудвілу в країнах світу

Метод	Сутність методу	Недоліки методу
1	2	3
1. Списання	Гудвіл списується за рахунок акціонерного капіталу. Аргументується це тим, що гудвіл не має жодних характеристик, які визначають можливість отримання в майбутньому економічних вигід. Цей метод набув найбільшого поширення, оскільки він є найбільш простим	Призводить до недооцінки реальної вартості об’єкта придбання
2. Капіталізація:	Виходячи з того, що гудвіл є настільки важливим, як і інші активи підприємства він повинен бути відображений у балансі. Прихильники такого методу вважають, що в балансі не відображено ряд активів, які не можуть бути ідентифіковані, а отже, відображені як нематеріальні активи	Призводить до невизначеності вартості, яка повинна бути капіталізована. У сучасній практиці дотримуються підходу, згідно з яким використовується залишкова вартість
а) без нарахування амортизації	Не передбачає наступного нарахування амортизації. Прихильники такого методу стверджують, що вартість гудвіла не може зменшуватися, оскільки здібності працівників, їх висока кваліфікація, репутація підприємства не зменшує своєї вартості, а навпаки, збільшують її. Тобто в цьому випадку гудвіл розглядається як інвестиція, тому повинна відображатися в балансі без наступної амортизації	Дозволяє отримати найбільш “привабливу” звітність. Підприємство відображає актив, замість того, щоб зменшувати акціонерний капітал. При цьому дохід підприємства не зменшується

¹ Соколов Я.В., Пятюк М.П. Гудвилл: “новая” категория бухгалтерского учета // Бухгалтерский учет. – 1997. – № 2. – С. 46.

Продовження табл. 1

1	2	3
б) з нарахуванням амортизації	Нарахування амортизації на гудвіл дозволяє підприємствам скласти баланс, який максимально відповідає дійсності (у частині нематеріальних активів з урахуванням періоду від дати придбання підприємства). Основні аргументи на користь такого методу: менше зловживань, ніж під час не нарахування амортизації, урахування часового впливу на об'єкт бухгалтерського обліку	Передбачає визначення періоду експлуатації, а оскільки його визначити неможливого, використовується термін – 20 років. Отже, вплив на прибуток за рахунок амортизації є мінімальним

Для того, щоб визначитися, яка з існуючих методик у вітчизняній і зарубіжній практиці є оптимальною, виходитимемо з природи гудвіла.

Отже, компанії мають невідчутні активи, що не відображаються у звітності та оприлюднюються при продажу бізнесу, якщо ціна продажу перевищує справедливую вартість активів. Проте часто компанії продаються без гудвілу, що зумовлено двома факторами: 1) відсутність гудвілу не означає відсутність у фірми невідчутних активів; 2) вартість невідчутних елементів бізнесу врахована у вартості активу, відображеного в балансі. Тобто співпадіння ринкової вартості компанії з вартістю інвестицій в створення бізнесу означає, що ці інвестиції забезпечують середньоринкову прибутковість. Підвищення прибутковості призводить до зростання ринкової вартості компанії і появи бухгалтерського гудвілу, а зниження прибутковості – до виникнення негативного гудвілу. Таким чином, відсутність гудвілу, що витікає з середнього рівня рентабельності активів, не пов'язана з відсутністю у компанії невідчутних активів, а залежить від кількості і якості невідчутних активів компанії.

Гудвіл можна визначити як різницю між ціною покупки підприємства та вартістю її активів, тобто за своєю сутністю його важко назвати ресурсом, чи активом, він є вартість, яка приносить додану вартість.

Найнадійніший спосіб визначити, чого коштує підприємство, – це виставити його на продаж. Ціна покаже, чи коштує компанія більше, ніж її звітні фінансові активи. Це виявляється під час злиття, поглинань, викупів або при продажу пакету акцій компанії. Вартість знань компанії можна представити як різницю між її звітними фінансовими активами і реальною ринковою вартістю, яка дорівнює ціні акції, помноженій на число акцій. Проте, непрактично визначати вартість запасу знань компанії таким чином. Біржові ціни змінюються із причин, що не мають відношення до того, якими знаннями володіє персонал компанії, що продається. Та і пропозиції покупця не обов'язково відображають його оцінку знань менеджерів компанії. Отже, хтось повинен займатися переоцінкою, щоб відобразити економічні цінності, створені персоналом.

Якщо розглянути природу гудвіла, то стає зрозумілим, що вона пов'язана з такими факторами:

– внутрішні ресурси підприємства, що створюють імідж підприємства. За умови ефективного їх використання

– зовнішні чинники, що виникають під час продажу підприємства та формують його репутацію [11, с. 370].

Покупець платить не тільки за різні активи, в тому числі нематеріальні, а й за спеціально навчених людей, здатних ефективно працювати і збільшувати прибуток купленого підприємства [2, с. 388].

До основних складових гудвілу належать:

1) людський капітал, втілений у працівниках у вигляді досвіду та знань, здібностей до нововведень, а також у загальній культурі, філософії фірми, її внутрішніх цінностей, культурі управління. Персонал компанії є складовою гудвілу, оскільки він визначає успішність будь-якого підприємства і впливає на вартість компанії у разі його купівлі-продажу;

2) технологічний (структурний) капітал – технічне і програмне забезпечення, патенти, торговельні марки, зв'язки. Вартість структурного капіталу відображають у балансі підприємства у вигляді статей, які зазвичай визначають як капіталізовані витрати на науково-дослідні та конструкторські розробки, або ціну, сплачену за окремі права інтелектуальної власності [15, с. 197];

3) клієнтський (споживчий) капітал, включаючи ділову репутацію та зв'язки із споживачами, який характеризується такими якостями, як ступінь проникнення, розповсюдження, постійність, упевненість у тому, що споживачі і надалі віддаватимуть перевагу цьому підприємству [12, с. 20-21].

На підприємствах управління сукупним людським капіталом забезпечує збільшення надходження економічних вигод від його використання шляхом одержання синергетичного ефекту від взаємодії людського капіталу з іншими складовими невідчутних активів.

Компоненти інтелектуального потенціалу необхідно розглядати в їх взаємозв'язку з іншими активами підприємства, що пов'язано з тим, що для реалізації своїх здібностей співробітникам необхідно в процесі своєї діяльності використовувати матеріальні активи.

Тобто можемо розрізнити “гудвіл, що виникає під час продажу” та внутрішньо-сформований гудвіл. При цьому, виходячи з особливостей економічного буття, можемо вказати на те, що перший у ході економічної діяльності переходить у другий. Тобто, в будь-якому випадку вартість внутрішніх ресурсів підприємства виражається при продажу підприємства в грошовому вимірнику через гудвіл. Тобто гудвіл і є сукупністю інформаційних ресурсів підприємства, вартість яких визначається лише за умови продажу підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Досліджуючи роль людського капіталу як передумови зростання ринкової вартості підприємства і вплив цього фактора на систему бухгалтерського обліку нами було зроблено наступні висновки.

1. В останні роки нематеріальні активи компаній розвинених країнах світу стали перевищувати по своїй сукупності вартість інших активів компаній. Деякі фірми досягають успіху практично не володіючи жодними активами, відображеними на балансі, в тому числі невідчутними.

2. Бухгалтери всіх країн, працюючи з невідчутними активами, відчувають серйозні складнощі обумовлені непристосуванням бухгалтерського обліку до таких об'єктів. Бухгалтерський облік виявилася не готовим до таких змін, оскільки в ньому закладено принципи, що суперечать новій дійсності.

3. Невідчутні активи повинні знайти місце в системі бухгалтерського обліку, забезпечити управління такою інформацією, яка б відображала економічну дійсність. Розвиток сучасної економіки потребує більш складного механізму бухгалтерського відображення факторів, що впливають на вартість підприємства, з метою забезпечення керівників інформацією для управління, оптимізації створення вартості в існуючих конкурентних умовах.

4. Реорганізований бухгалтерський облік забезпечуватиме реальне управління підприємством на основі отримання достовірної інформації про об'єкти, які виступають передумовою формування вартості підприємства. Неврахування внутрішні факторів, які впливають на вартість підприємства, збільшує рівень суб'єктивності інформації, що надається системою бухгалтерського обліку, внаслідок чого значно знижується дієвість управлінських рішень, що приймаються.

5. Облікова вартість, тобто вартість чистих активів підприємства, відображена з використанням діючої методології бухгалтерського обліку не дорівнює ринковій вартості підприємства, оскільки вартість відображених в балансі підприємства активів є адитивною величиною, а для активів невідчутного характеру необхідно використовувати алгебраїчні властивості знань. Це пов'язано з тим, що по-перше, не враховано синергізм невідчутних активів, який оцінений ринком капіталу та проявляється у ринковій вартості підприємства, по-друге такі активи, як людські, клієнтські, в силу традиційної методології не відображені в бухгалтерській звітності підприємств.

Перспективним напрямом досліджень в бухгалтерському обліку є визначення вартості та відображення в фінансовій звітності людського капіталу. Однак у зв'язку з неоднозначністю трактувань цих понять, такий вид ресурсів не має чітко визначеної методики обліку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дипиаза С. Будущее корпоративной отчетности. Как вернуть доверие общества. / Дипиаза С., Экклз Р. – М.: Альпина Габлишер, 2003. – 212 с.
2. Єфіменко В.І. Особливості обліку інтелектуального капіталу як об'єкту нематеріальних активів / Єфіменко В.І., Писаренко Ю.В. // Роль і місце бухгалтерського обліку, контролю й аналізу розвитку економічної науки та практики: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, 14 травня 2010 р. – К.: КНЕУ, 2010. – 568 с. – С. 386-388
3. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємства” від 28.12.1994 № 334/94-ВР (зі змінами та доповненнями) / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2006. – 207 с. – (Бібліотека офіційних видань).
4. Ковалев В.В. Гудвилл как бухгалтерская категория / Ковалев В.В. // Бухгалтерский учет. – 2005. – № 8. – С. 52-59
5. Козырев А.Н. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности / Козырев А.Н., Макаров В.Л. – М.: РИЦ ГШ ВС РФ, 2003. – 368 с.
6. Легенчук С.Ф. Бухгалтерське відображення інтелектуального капіталу: Дис. ...кандидата екон. наук: 08.06.04 / Легенчук Сергій Федорович – Житомир, 2006. – 264 с.
7. Международные стандарты оценки. Кн. 1, Г.И. Микерин (руководитель), М.И. Недужий, Н.В. Павлов, Н.Н. Яшина; в подготовке дополнений принимали участие: Д.М. Гриненко, А.Н. Козырев, Г.В. Попов. – М.: ОАО “Типография “НОВОСТИ”, 2000. – 264 с.
8. Плотникова Л.А. Нематериальные активы: обзор международного опыта и перспективы развития / Плотникова Л.А., Кастин А.Э. // Международный бухгалтерский учет. – 2006. – № 4. – С. 30-38
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 “Об’єднання підприємств” [Електронний ресурс] // — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0499-99>
10. Просвирина Й.Й. Оценка внутренне созданного гудвилла компаний / Просвирина Й.Й. // Международный бухгалтерский учет. – 2005. – № 9. – С. 23-30
11. Торгівля і ринок України: Темат. зб. наук. пр. Вип.. 20 / Голов. Ред. О.О. Шубін. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 391 с.
12. Уманців Г. Внутрішній гудвіл підприємства: економічна природа, проблеми оцінки та обліку / Уманців Г. // Бухгалтерський облік. – 2006. – № 9. – С. 20-23
13. Фриц П. Управление знаниями и интеллектуальный капитал / Фриц П. // Школа професійного бухгалтера – 2006. – № 12. – С. 10-11
14. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] // — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.25.24&nobreak=1>
15. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія , практика та їх значення для України / Чухно А.А. – К., 2003. – 631 с.
16. Edvinsson L., Malone M.S. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. New York , Harper Business, 1997. – 240 p.
17. Sundararajan Accounting for Goodwill. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://beginnersinvest.about.com/cs/investingleasons//bllles3negwrk.htm>